

INHOUD #2

THEMANUMMER EINDHOVEN VERBOUWT

P2 INTERVIEW met Jan Verrelst P5 INTERVIEW met Bert Dirrix P8 VERSLAG
debat De onthilpste stad P11 VERSLAG themabijeenkomst Eindhoven verbouwt
P14 INTERVIEW met Stefan de Bever en Heleen van Heel

‘EEN INTELLIGENTE RUÏNE’

Interview met Jan Verrelst, awg architecten

Bouwen is voor awg architecten uit Antwerpen het maken van intelligente ruïnes. Gebouwen overleven generaties, leefstijlen en functies. De Lichttoren is een zo'n intelligente ruïne. Het overleefde generaties, kende in zijn bestaan al verschillende bestemmingen en kan ook nieuwe functies opnemen. De Lichttoren is dan ook een bijzonder project voor Jan Verrelst van awg architecten: “Het is een excellent voorbeeld van onze ontwerpfilosofie.”

DIRK ROOSENBURGPRIJS 2009

In 2009 schonk Architectuurcentrum Eindhoven onder de noemer ‘Eindhoven verbouwt’ aandacht aan herbestemming en herontwikkeling. Uitgerekend dit jaar wonnen twee herbestemmingsprojecten, de Lichttoren en welzijnscluster Meerrijk, de Dirk Roosenburgprijs. Architectuurcentrum Eindhoven laat hier de winnende architecten aan het woord.

In 1999 kwam de Lichttoren ‘op de markt’. Een aantal partijen werd door Philips in samenspraak met de gemeente Eindhoven uitgenodigd om een visie te ontwikkelen op de herbestemming ervan. Het plan dat awg architecten samen met West 8 in opdracht van de ontwikkelingscombinatie IBC en Stam + De Koning presenteerde won de besloten prijsvraag. “De Lichttoren is een icoon voor Eindhoven en die bijzondere uitstraling hebben we behouden en waar mogelijk versterkt”, vertelt Jan Verrelst: “Maar, het belangrijkste is wellicht dat we het gebouw ‘symbolisch teruggeven aan de stad’. Eindhoven heeft een band met het gebouw, maar zijn gehele bestaan lag de Lichttoren binnen de ontoegankelijke muren van de Philips-onderneming. Ik denk dat als mensen van een gebouw houden het ook kan uitgroeien tot cultureel erfgoed en als onderdeel van ons collectief geheugen kan zorgen voor binding met de stad. Door de toevoeging van een mix van publieke functies, zoals fitness, een hotel en een café-restaurant, wordt het gebouw opgenomen in het publiek toegankelijke weefsel van de stad en kan dat ‘houden van’ meer tastbaar worden. Culturele waarde wordt dan echte meerwaarde.”

Verrelst is erg enthousiast over het complex: “Het is een robuust gebouw. Een toonbeeld van Nieuwe Zakelijkheid: ruim en open. Een gebouw met veel licht en lucht. In een aantal opzichten is het een metafoor voor onze visie op architectuur. Wij zien gebouwen als intelligente ruïnes. Gebouwen die niet gevangen zitten in het programma van eisen waarvoor ze gebouwd werden maar die op lange termijn bruikbaar blijven. Zij overleven generaties, leefstijlen en functies. Het Lichttorencomplex is een zo'n intelligente ruïne. Het overleefde enkele generaties, kende in zijn bestaan al verschillende bestemmingen en kan ook nieuwe functies opnemen. Het is een excellent voorbeeld van onze ontwerpfilosofie.”

De ontwikkelingsdynamiek van het plan uit 1999 is opmerkelijk. In 2001 gooiden de aanslagen op het WTC in New York roet in het eten. De hotelbranche kreeg harde klappen. Er bleek geen hotelketen meer geïnteresseerd in de ontwerpplannen. De hotelfunctie werd ter discussie gesteld en de voorgestelde mix van publieke functies kwam onder spanning. In 2004 werd Trudo officieel eigenaar van de Lichttoren en nam de contractuele verplichtingen over. Sinds 2006 is het project in uitvoering gericht op een hoge stedelijke kwaliteit van het gebied rondom de Lichttoren door een combinatie van publieke en commerciële functies.

*“Het is de **culturele opgave** van de bouwheer om oog te hebben voor mogelijke veranderingen in de tijd en om te investeren in **extra kwaliteit.**”*

In de afgelopen tien jaar zijn er door allerlei maatschappelijke, economische en technische ontwikkelingen delen van de plannen aangepast. Verrelst: “Het betonnen casco hebben we behouden en aanvankelijk gecombineerd met open ‘glazige structuren’, waarin we een aantal nieuwe functies wilden onderbrengen. Door het wegvallen van de hotelfunctie is er gekeken of er andere publieke bestemmingen mogelijk waren, zoals een bioscoop en een theater. Die specifieke functies vereisten een andere structuur en meer gesloten volumes die niet pasten bij de voorgestelde open structuren. Ook werden gedurende het proces Welstand en de Monumentencommissie steeds behoudsgezinder. Zij stelden voor om de nieuwe volumes ‘los’ van het oorspronkelijke gebouw te houden.”

Ook met betrekking tot de materialisering van de gevels kent het project een opmerkelijke dynamiek. “We hebben gestudeerd op innovatieve glastechnieken, gekeken naar dubbele gevelsystemen en de mogelijkheid hier energetische concepten aan te koppelen”, vertelt Verrelst: “Later zijn we daar op teruggekomen omdat nieuwe inzichten aantoonde dat daarmee te veel warmteontwikkeling zou ontstaan, die al dan niet met behulp van installaties zou moeten worden afgevoerd. Echter, de massa van de dragende betonconstructie heeft de eigenschap warmte op te nemen en deze geleidelijk weer af te geven. Door een grote bouwmasse kunnen pieken en dalen in het aanbod van zonnewarmte worden afgevlakt, zodat deze effectiever kan worden benut. Daarenboven kan door goede isolatie en zonwering, of beperkte openheid van de gevels, met weinig energie een relatief constant binnenklimaat bereikt worden. Dit ‘inzetten van de bouwmasse’ kost minder energie en is dus daardoor ook duurzaam.”

Erg blij is Verrelst met Trudo als opdrachtgever. “Bij veel projecten zie je dat de minimale eisen van het Bouwbesluit, de maximale eisen voor de bouwheer zijn. Er wordt in de regel weinig geïnvesteerd in extra kwaliteit. En, soms is dat nodig wil je intelligente ruïne’s, dus gebouwen met een lange levensduur, kunnen maken. Kijk, je kunt je bijvoorbeeld houden aan de voorgeschreven plafondhoogte. Maar, als je investeert in extra hoogte krijg je een gebouw dat geschikt is voor veranderlijk gebruik. Installaties, die een veel kortere levensduur hebben dan het casco, zijn dan bijvoorbeeld gemakkelijker aan te passen en te moderniseren. In de uitbreiding aan de Emmasingel hebben de lofts een vrije hoogte van 4 meter en zijn dus in de toekomst ook te transformeren tot andere functies. Het is de culturele opgave van de bouwheer om oog te hebben voor mogelijke veranderingen in de tijd en om te investeren in extra kwaliteit.”

Tekst Rene Erven Foto Ton Langenberg

‘EEN PROGRAMMATISCHE OPGAVE’

Interview met Bert Dirrix, diederendirrix

“Je moet de architectuur van het bestaande, het cadeau dat je aangereikt krijgt, in volle glorie laten zien.” Met die woorden beantwoordt Bert Dirrix de vraag hoe je met de herbestemming van gebouwen in zijn algemeen moet omgaan. Maar, er is meer aan de hand. Hij voegt er snel aan toe dat de omgang met een bestaand gebouw niet zo zeer een ontwerpvragestuk is, maar vooral een programmatische opgave.

Bert Dirrix beaamt het commentaar van de jury van de Dirk Roosenbrugprijs dat de scheidlijn tussen nieuwbouw en oudbouw vele nuances kent die nog maar ten dele zijn geëxploreerd: “Maar, ik hou toch vooral van oplossingen waarbij er sprake is van een ‘uitdagende betrekking’. Met andere woorden een ingreep waarbij zowel het oude als het nieuwe hun eigen verhaal kunnen vertellen, met respect voor elkaar”.

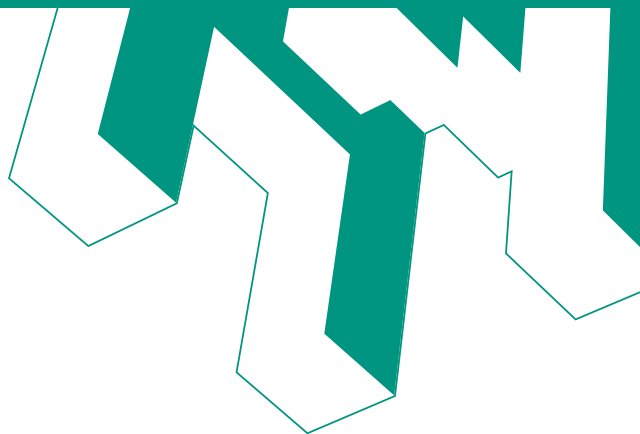
Vragend naar de betekenis van deze stelling voor de Hangar vertelt Dirrix dat er in dit project tal van ontwerpen zijn gemaakt voor dat het definitieve ontwerp gereedkwam: “Bij het eerste ontwerp wilden we het gehele programma onderbrengen in het bestaande volume van de vliegtuighangaar. Alle nieuwe elementen zouden als losse units worden toegevoegd omhuld door de betonnen ombouw, zodat je een soort ‘markthal’ zou krijgen. Later begon dat programma te groeien en bleek dat oorspronkelijke uitgangspunt onhoudbaar. Stapje voor stapje zijn we gekomen tot een plan waarbij we de Hangar als een soort accolade handhaven, met als belangrijkste functie het overdekken van een publieke ruimte. De toegevoegde functies zijn nu ondergebracht in nieuwe volumes die er deels ‘uitsteken’. Maar wel zo dat het gezicht van de hangaar, de betonnen gewelven, beeldbepalend blijft.”

Dirrix beaamt dat dit een van vele mogelijke benaderingen van herbestemming is maar voegt daar aan toe: “Je probeert toch op een of andere manier het bestaande te laten spreken. Dus moet je dat ook laten zien in je eindbeeld.” Hij vindt dat dat op zich niets met de geschiedenis van het gebouw te maken heeft: “Door de betonnen constructie te bewaren kun je het verhaal van de hangaar levend houden, maar dat is in wezen niet de essentie. Dat is de enorme overspanning die als cadeau krijgt aangereikt: heel veel beton dat in wezen alleen maar lucht omspant. We hebben dan ook alle aanbouwen weggehaald om tot die essentie te komen. En, die hebben we ingezet in het herontwerp.”

Over het belang van de herbestemmingopgave voor Eindhoven is Dirrix helder: “Herbestemming is vooral een programmatische opgave. Dat zie je nu ook in Eindhoven, kijk naar Strijp S. Het kan een feest worden als je de programma’s en functies vindt die dat ook kunnen waarmaken. En, daar ligt eigenlijk een groot probleem, zeker nu het economisch tegenzit. Natuurlijk is het ‘archi-

*“ Je zou hopen dat bijvoorbeeld een **gemeente** met zijn maatschappelijk en cultureel vastgoed in zo’n project gaat **participeren**, en zo anderen over de streep trekt.”*

tectonisch' interessant om te kijken wat er mogelijk is met dit soort redelijk 'generieke' gebouwen: binnenste buiten keren, het creëren van openingen, bouwen op het dak en ga zo maar door. Maar die architectonische oefeningen zijn natuurlijk volledig ondergeschikt aan het programmatische verhaal.”

Op de vraag welke partij in de stad daarin een voortrekkersrol kan of moet antwoordt Dirrix: “Kijk je kunt er wel programma's maar toe brengen, maar daarmee laat je ook weer plekken open in andere delen van de stad. Er zit geen druk op Eindhoven om nieuwe programma's op Strijp S te realiseren. En, dat maakt het zo kwetsbaar, te meer omdat Strijp S toch net te ver van de binnenstad ligt.”

“Voor we een schets op papier zetten doen we haalbaarheidstudies en onderzoeken we vooral de levensvatbaarheid van functies op een plek”, vertelt Dirrix over de aanpak van herbestemmingsopgaven: “Dan zoek je er ook de partijen bij die dat mogelijk kunnen maken. Vaak zag je in het recente verleden dat de ene investeerder de andere overhaalt. Nu het economisch tegenzit, is eigenlijk het omgekeerde aan de hand. Nu durft niemand meer zijn nek uit te steken. Je zou hopen dat bijvoorbeeld een gemeente met zijn maatschappelijk en cultureel vastgoed in zo'n project gaat participeren, en zo anderen over de streep trekt.”

Dirrix koestert een liefde voor Eindhoven: “Het is een stad die zijn geheimen niet zo maar prijsgeeft. Je kunt alleen maar van deze stad gaan houden als je er woont en werkt. Dan ontdek je de interessante sociale en culturele netwerken. Tegelijk zijn er ook heel wat boeiende plekken: de TU en High Tech Campus, Strijp S, uiteenlopende woonensembles. Door zijn openheid heeft de stad heel veel perifere, 'landelijke' kwaliteiten. Ik geloof niet in Eindhoven als architectonisch kunstwerk, zoals je Amsterdam met zijn grachtengordel of de Bossche binnenstad als kunstwerk kunt zien. Wel als een stad waar een enorm spannende interactie is tussen uiteenlopende plekken en gebeurtenissen: scherven in een zee van groen.”

Tekst Rene Erven Foto Arthur Bagen

HET ONTPHILIPSEN VAN EEN STAD. GIJZELING OF ONTSNAPPING?

Is het terugtreden van Philips een zegen voor de Stad? En, biedt dit kansen voor architectuur? Er is een verlangen naar een ruimtelijke visie op de stad, maar wil de gemeente daar ook werk van maken? Tijdens het debat in Plaza Futura werd er stevig gedebatteerd, maar heldere antwoorden of toezeggingen kwamen er niet...

VERSLAG: STADSDEBAT 2009

Maandag 18 mei 2009 organiseerde Architectuurcentrum Eindhoven een groot stadsdebat in Plaza Futura. Aanleiding voor het stadsdebat was een verzoek dat het centrum in 2008 kreeg van de gemeentelijke dienst Maatschappelijke Ontwikkeling om eens na te gaan hoe Eindhoven omgaat met haar hedendaagse architectuur. Een van de speerpunten die in deze verkenning stonden geformuleerd, diende als rode draad voor het debat. Name-lijk, of de gemeente voldoende bijdraagt aan het versterken van de ruimtelijke kwaliteit van de stad. En, welke tekortkomingen er door het beroepsveld worden geconstateerd. Architectuurcentrum Eindhoven vroeg Kees Doevendans, verbonden aan de TU/e, om deze inventarisatie uit te voeren. Er werden 45 beroepsbeoefenaren geïnterviewd uit een kring van onder andere architecten, stedenbouwkundigen, corporaties en de gemeente. ►

GEGIJZELD DOOR ERFENIS

Wie Eindhoven zegt, ontkomt niet aan Philips. De verbintenis met Philips is nagenoeg onuitwisbaar en heeft de stad door de jaren heen sterk getekend. Interessant is om dan te bekijken of deze erfenis kansen biedt of de stad juist in gijzeling houdt. Jaap Huisman gaf grote concurrent Tilburg als voorbeeld. Een stad die door de textielindustrie met net zo'n grote erfenis zit en druk bezig is om zichzelf architectonisch op de kaart te zetten.

GENIUS

In de antieke tijd werd gesproken over de genius van een plaats, de genius loci. De genius was de inwonende beschermengel van de stad. In de moderne tijd was Philips dat voor Eindhoven, het was de geest die stond voor de vooruitgang van de industriële ontwikkeling. Deze geest is geweken en de betreffende periode valt curieus genoeg samen met opkomst en verdwijnen van de gloeilamp. Met de ontphilipsting breekt een nieuwe postindustriële fase aan. Volgens Kees Doevendans mag de Philipsgeschiedenis gekoesterd worden, want de herinnering is essentieel. Vanuit deze stad is een dynamiek uitgegaan die het aanzien van de hele wereld heeft veranderd. Philips heeft de High Tech Campus nagelaten, die nu inspeelt op de kenniseconomie. Hiermee is 'Brainport Eindhoven' als derde Mainport van Nederland op de kaart gezet. Maar wat betekent dit voor de architectuur en stedenbouw?

Doevendans pleit voor een stadsmoderator voor een stad die hij kenschetst als een 'research center: een star niche player met een innoverende en creatieve cultuur'. Iemand die partijen bijeenbrengt en het discours aanzwengelt. Geen supervisor of stadsarchitect die zijn stempel op de stad drukt, maar iemand die het debat initieert. Hij ziet hierin een rol weggelegd voor het Architectuurcentrum. "Er is een gemeentelijke overheid nodig die met daadkracht het belang van architectuur en stedenbouw uitdraagt en een ruimtelijke visie heeft. Eventueel gekoppeld aan de ambities Brainport en Design Capital, als eerste positiebepaling van Eindhoven", aldus Doevendans: "Eindhoven heeft een actief beleid nodig dat is gericht op erfgoed en transformatie van de bestaande voorraad. De relatie tussen design en architectuur is belangrijk. Op zich een prachtig thema om in Eindhoven uit te gaan zoeken".

DNA VAN DE EINDHOVENAAR

Huisman vraagt aan journalist Chris Manders wat het grote verschil is tussen Eindhoven en Tilburg. “Tilburg heeft een visie en opereert professioneel. Eindhoven mist dit volledig”, meent Manders stellig: “Dat komt omdat de mensen in Eindhoven die er verstand van zouden moeten hebben, hierin totaal de weg kwijtraken.” Ook Maarten Otten, architect en voorzitter van de BNA Kring Zuidoost Brabant, onderschrijft het belang van een gemeentelijke visie voor de ruimtelijk inrichting van de stad. Architect Harrie van Helmond nuanceert dat niet alleen aandacht moet uitgaan naar de bebouwde omgeving. “In de visie moet ook het DNA van de Eindhovenenaar meegenomen worden. Ook al wil je als stad geen retroarchitectuur, toch vraagt de markt er wel om. Hierin moet evenwicht ontstaan, waarover wij als architecten goed moeten nadenken.”

ROEP OM VISIE

Architect Margriet Eugelink meent dat er in deze publicatie niets nieuws staat: “Deze vijfde grootste stad van Nederland heeft weliswaar bevoegen stedenbouwers in dienst, maar ze zitten niet altijd op één lijn. Er zou eens een eenduidige koers gevaren mogen worden. De route van intake naar welstand en vervolgens drie keer opnieuw met een project beginnen, is geen eenvoudige. Daar wordt een ruimtelijke omgeving niet beter van.” Eenheid in visie is volgens Eugelink dus hard nodig. Volgens wethouder Mary Fiers, Wonen & Ruimte, heeft de stad al veel gedaan. Door recentelijk uitgangspunten te formuleren voor hoogbouw, geeft Fiers als voorbeeld. “We hebben inmiddels een commissie Ruimtelijke Kwaliteit die ook over de openbare ruimte gaat.” Fiers hoopt met dit debat vooruit te kunnen kijken op wat er aanvullend nodig is en wil niet terugkijken op wat mis ging in de stad.

Gesteld wordt dat het Eindhoven aan een goede visie ontbeert. Een aantal steden, zoals Rotterdam, Groningen en Tilburg hebben een stadsbouwmeester. Eindhoven heeft dat niet. Is dat een gemiste kans, vraagt Huisman aan het panel. Solange Beekman, hoofd Stedenbouw, geeft aan wat Eindhoven wel heeft gedaan: “Voor de belangrijke stadsgebieden zetten we supervisors in. Dus niet één stadsbouwmeester, maar verschillende personen voor de grote ontwikkellocaties.” Volgens Frans Gijsbers, voorzitter van de commissie Ruimtelijke Kwaliteit, wordt er teveel naar de gemeente gewezen. “Een goede opdrachtgever en architect kunnen een goed project realiseren. Slechte kwaliteit van het openbare gebied is het gevolg van slecht opdrachtgeverschap. Philips was zo’n goede opdrachtgever: innovatief en visionair. Nu kunnen corporaties en projectontwikkelaars deze rol vervullen.” Nico Mol van Vesteda zegt dat zij kwaliteit en ambitie hoog in het vaandel hebben. “Zonder de realiteit uit het oog te verliezen. Met een ambitieuze opdrachtgever alleen kom je er ook niet. De gemeente moet ook meewerken en vastberaden zijn in de weg die is ingeslagen.”

BIJZONDERE KWALITEIT

Hoe onderscheidend moet het gezicht van Eindhoven zijn? Brainport is al genoemd, maar volgens de publicatie van Doevendans heeft Brainport eerder een economische dan culturele betekenis. Volgens Fiers is Brainport de aantrekkende kracht van de regio. “Op het gebied van design borrelt en bruist de stad, een kwaliteit die veel perspectief biedt voor de toekomst en op één lijn gezet kan worden met elementen zoals innovatie en techniek.” Doevendans geeft aan op het gebied van stedelijke cultuur Eindhoven ‘redelijk provinciaal’ te noemen is.

Volgens Van Helmond moet deze gehavende stad eerst gerepareerd worden voordat een nieuw profiel wordt bedacht. Beekman legt uit dat Eindhoven een uitermate sterke structuur heeft met de Dommel, een groot aantal parken en een kwalitatief hoogstaande infrastructuur: “Eindhoven is geen loshangend geheel van fragmenten. We hangen wel degelijk in een web waaruit veel kwaliteit te halen is. Die bijzondere kwaliteit moeten we nu gaan benutten”. Ze stelt voor om direct met een dergelijke reparatie te beginnen. Toch vraagt Manders zich af waaraan je kunt zien

Samen met een gedegen literatuuronderzoek en analyse resulteerde dit in de publicatie ‘De ontploegde stad’, waarin allerlei invalshoeken de revue passeren voor een gunstig architectuurklimaat van een postindustriële stad in beweging. Publicist en architectuurcriticus Jaap Huisman leidde het debat, dat zich vooral richtte op de vraag: hoe gaan we nu verder met de stedelijke ruimte in Eindhoven?

dat Eindhoven een designstad is, en noemt de kneuterige bloemenbakken aan lantaarnpalen als voorbeeld. Eugelink geeft aan dat bij projecten die hebben bijgedragen aan goede openbare ruimte, voortdurend door alle partijen naar wegen is gezocht om dat mogelijk te maken. “Als architect kunnen participeren in zulke dialogen, is goud waard”, meent Eugelink, “Dat levert namelijk kwaliteit op.”

PROEFTUIN VAN INNOVATIE EN DUURZAAMHEID

Eindhoven als proeftuin van innovatie en duurzaamheid. Hoe krijgt Eindhoven dat voor elkaar, gelet op het huidige economische klimaat? En, wat betekent duurzaamheid voor de stad? Volgens Mol staat duurzaamheid hoog op de agenda. Niet alleen in energieverbruik, maar ook ten aanzien van het bouwen en gebruiken van een gebouw. Op de vraag hoe duurzaamheid dan vormgegeven wordt, is geen helder antwoord te geven. Vanuit de zaal wordt gesteld dat in New York duurzaamheid concreet betekent dat er ook meer bomen in de stad komen. Beleid moet daarom met concrete prioriteiten en voorstellen komen voor het ruimtelijk gebied en door het stadsbestuur ook echt worden uitgevoerd. Volgens Fiers is Eindhoven een behoorlijke groene stad met veel bomen per vierkante meter. De beleving van groene stad is nog niet optimaal, geeft ze toe. “Dat komt omdat de openbare ruimte niet als groen wordt ervaren. Hieraan moet nog veel verbeterd worden. Duurzaam staat dan niet alleen voor energiezuinig, maar ook voor gezond leven in de stad.”

RIJKSBOUWMEESTER

Vanuit de zaal laat architect Martien Jansen weten dat hij het een bizarre discussie vindt. “De Rijksgebouwendienst formuleert superharde criteria ten aanzien van duurzaamheid die moeten passen in een technisch, kwalitatief en kwantitatief programma van eisen. Dat levert meestal een enorm gevecht met getallen op om uiteindelijk een goed gebouw te realiseren. De gemeente Eindhoven moet de werkwijze van VROM als voorbeeld nemen. Zoals het atelier Rijksbouwmeester visionaire elementen om zich heen verzamelt, zou in Eindhoven op gemeentelijk niveau in een soort atelier stadsbouwmeester hetzelfde moeten doen. Ik benadruk ‘een atelier’, waarin de disciplines architectuur, stedenbouw, landschap en infrastructuur integraal zijn vertegenwoordigd met cracks op dit gebied.” Volgens Jansen past deze bouwattitude uitermate bij Eindhoven en moet er worden afgestapt van het begrip ‘stadsmoderator’.

Otten concludeert dat er blijkbaar een roep is naar een ruimtelijke visie op de stad en een gemeente die daar aan vasthoudt, maar dat wethouder nu aangeeft dat dat er niet inzigt: “Dan moeten we daar ook niet om blijven roepen.” Verslaggever Gerard Mesman concludeert na het debat in het Eindhovens Dagblad dat visionair Philips bouwend Eindhoven verweesd achterlaat: “Meer dan een stad van incidenten zit er blijkbaar niet in.”

Tekst Tosca Vissers

CULTUREEL ERFGOED. HOE GAAN WE DAARMEE OM?

Hoogleraar architectuurgeschiedenis Bernard Colenbrander gaf een ongezouten mening over hoe instanties een gebouw de status geven van cultureel erfgoed en welke motieven ze daarvoor gebruiken. Vervolgens gaven Mickey Bosschert, directeur van ontwikkelingsbedrijf Reliplan en Harold Janssen, van SATIJNplus architecten voorbeelden hoe religieuze gebouwen, een nieuwe bestemming krijgen, omdat ze hun oorspronkelijke functie hebben verloren.

BEHOUD VAN OUDE GEBOUWEN BERUST OP EMOTIE

Volgens Colenbrander zijn veel gebouwen aan een drastische verandering toe. Niettemin is er veel discussie over het motief van de herbestemming en hoe die verandering vervolgens vormgegeven moet worden. Monumentenzorg heeft een eigen definitie over cultureel erfgoed geformuleerd. Hierdoor worden veel gebouwen geballoteerd. Colenbrander vindt dat Monumentenzorg zogenaamd een objectief oordeel geeft over de invulling van cultureel erfgoed, terwijl dit oordeel tamelijk subjectief is. De status die Monumentenzorg aan cultureel erfgoed geeft is, volgens Colenbrander, gebaseerd op kunsthistorische motieven. "Historische gebouwen die puur worden bekeken met een statische blik, kunnen alleen functioneren in een statische superwerkelijkheid en moeten blijkbaar de status van monument krijgen. Ook al druist dat in tegen de harde dynamiek van de maatschappij. Door van oude, klassieke gebouwen monumenten te maken en er geld in te steken tegen onvermijdelijk verval, wordt het beleid van Monumentenzorg gevestigde praktijk. Kerken en kastelen worden hierdoor stijlvoorbeelden van een vermeende oertoestand of uniekheid. Alsof dit de taal moet zijn van Monumentenzorg waarbij behoud voorrang heeft op vernieuwing. Dit brengt onherroepelijk een schisma teweeg in de monumentenzorg en de architectuur. Monumenten zijn door dit willekeurige beleid steeds moeilijker te begrijpen. Waarom zouden we gebouwen behouden die we niet begrijpen?" vraagt Colenbrander zich af. Monumentenzorg zou toenadering moeten zoeken tot de architectuur. Er moet meer samenwerking ontstaan met welstand en andere monumentenorganisaties. Een trend die al landelijk zichtbaar is in de installatie van commissies ruimtelijke kwaliteit in verschillende gemeentes.

RELIGIEUZE GEBOUWEN MET NIEUWE BESTEMMING

Mickey Bosschert is directeur van ontwikkelmaatschappij Reliplan. Zij richt zich op religieuze gebouwen die hun functie al lange tijd hebben verloren. Kerkgebouwen zijn gewoon mooi, vindt Bosschert: "Het is erg jammer dat ze worden gesloopt, want ze geven een mooi tijdsbeeld weer." Ze legt uit dat er in Nederland 110 verschillende geloofsgemeentes zijn die ieder een eigen identiteit geven aan een religieus gebouw. Om die reden verdiepte ze zich in deze architectuur en onderzocht ze de historie van dit type gebouwen. Ze ontdekte een groot aantal verpauperde of leegstaande kerken en kloosters, waar niemand meer naar omkeek. Duidelijk was dat er wat

VERSLAG THEMABIJENKOMST EINDHOVEN VERBOUWT

In Eindhoven staan veel gebouwen die om een nieuwe bestemming vragen. Welke invulling kan daar aan gegeven worden? Architectuurcentrum Eindhoven nodigde op 9 maart een drietal sprekers uit om hun ideeën met het publiek te delen en te discussiëren over het herbestemmen van gebouwen. De avond was onderdeel van een lezingenreeks waarbij onder meer ook Janneke Bierman (Henket en partners) en Annette Marx (Marx & Steketee Architecten) aan het woord kwamen.

*“ De Nederlandse **architectuur** gedooft de **monumentenzorg** en andersom. Maar, misschien moeten ze meer naar elkaar toegroeien. ”*

met deze gebouwen moest gebeuren om verder verval tegen te gaan. “In Amsterdam zijn zeker 40 leegstaande kerkgebouwen te vinden, die nog steeds een icoon zijn voor de wijk”, legt Bosschert uit. Bijvoorbeeld het Sint Rosaklooster in Amsterdam-Noord, met een inpandige school zit, die men bewust liet vervallen om het te kunnen slopen. “Ik heb het gekocht en compleet gerestaureerd”, zegt Bosschert. Er zijn luxe appartementen in gemaakt. Een deel van het klooster wordt verhuurd aan het Leger des Heils. “Door praktisch en creatief na te denken, kan een uniek gebouw behouden blijven. Cruciaal is het ontwikkelen van een programma. We hebben zelf een databank gemaakt waarmee we vraag en aanbod op elkaar kunnen afstemmen.” Een dorpskerkje in Friesland is ook door Bosschert onder handen genomen. Ze vertelt dat ze samen met de kerkmakelaar heeft bekeken welke wensen bij de plaatselijke woningcorporatie en de omwonenden lagen om tot een gezamenlijke oplossing te komen voor de invulling van het kerkje. “Soms ligt de keuze voor een herbestemming heel gevoelig bij het kerkbestuur of het bisdom. Een kerk met een begraafplaats ernaast is wel aan wetten gebonden, die we moeten respecteren. Kerkbesturen maken er ook bezwaar tegen dat kerken een horecabestemming krijgen. Daarom is het van groot belang om goede contacten met ze te onderhouden en om de opties duidelijk te formuleren”, zegt Bosschert.

KERKELIJKE HERBESTEMMING

Architect Harold Janssen van SATIJNplus Architecten uit Born laat aan de hand van een paar voorbeelden zien hoe gebouwen veranderen na een herbestemming- en vernieuwingsproject. “Om het gebouw te kunnen behouden moet het worden veranderd. Het spannende aan een oud gebouw is dat het historische waarden heeft, die interactieve relaties aangaan met nieuwbouw. Nieuwe toevoegingen moeten weer verwijderbaar zijn: reversibiliteit. Voor een architect zit de uitdaging in het vinden van een goed samenspel”, legt Jansen uit. Een van zijn projecten is de Leonarduskerk in Helmond die getransformeerd is tot een gezondheidscentrum. Deze eenvoudige, robuuste kruiskerk is net na de Tweede Wereldoorlog gebouwd en vormt samen met het kerkhof, de parochie en de onderwijsgebouwen het hart van Helmond-Noord. “Sinds 2000 was de kerk niet meer in functie”, geeft Janssen aan. “Het bisdom wilde de kerk laten slopen maar via de gemeente werd de kerk verkocht aan Groepscafe, een organisatie die gezondheidscentra ontwikkelt. Hierdoor bleef de ‘spilfunctie’ die een kerk in de wijk heeft behouden.”

Een ander transformatieproject waarbij SATIJNplus betrokken was, is het klooster van de Kruisheren in Maastricht dat nu een hotel is geworden. “Het hotel vroeg om een discrete en voor publiek afgezonderde omgeving. Alleen de kapel is nu openbaar toegankelijk”, zegt Janssen. Het is de architecten gelukt om uiteindelijk de gewenste 60 hotelkamers te kunnen realiseren, gebaseerd op de oorspronkelijke structuur en indeling van het klooster. Het gebouw voldoet nu aan alle eisen van het bouwbesluit. Er zijn vluchtwegen gemaakt en de materialen zijn brandwerend en geluids-isolerend. De restauratie van de Dominicanenkerk in Maastricht is het laatste project dat Jansen liet zien. Dit project is samen met Merckx + Girod architecten tot stand gekomen. De kerk is een boekenzaak geworden. “Hierbij is nadrukkelijk gekeken naar het omringende winkelgebied, waardoor de kerk deze bestemming kon ‘hebben’. Het gebouw heeft prachtige authentieke elementen. De nieuwe toevoegingen, een enorme stalen constructie waarin de boeken worden gepresenteerd, is geheel los gehouden van de bestaande ruimte.”

DISCUSSIE

Na deze drie presentaties, was het publiek in de gelegenheid vragen te stellen aan de presentatoren. Er was een vraag aan Mickey Bosschert of slopen goedkoper is dan nieuwbouw. Bosschert denkt van niet omdat er toenemende vraag is naar bijzondere gebouwen en sfeervolle objecten. “Om die gebouwen te kunnen renoveren kan er bijvoorbeeld gedacht worden aan het verlagen van de overdrachtsbelasting, waardoor er een financiële stimulans ontstaat dergelijke gebouwen te behouden”, stelt Bosschert voor. Een volgende vraag was aan Bernard Colenbrander over hoe de traagheid zich verhoudt tot de stedelijke dynamiek. Colenbrander antwoordt dat die frictievool is. “De trend is dat sloop weerstand oproept. De stedelijke bebouwing is aan een snelle herbestemming toe. Centrumzoekende krachten hebben immers voorrang op centrifugerende krachten. Er is nog steeds grote behoefte aan nieuwe woningen en we zijn de culturele consequentie hiervan aan het verkennen.” In Nederland bestaat de architectuur naast de monumentenzorg te houden. De vraag is of dat goed is en of het niet een kwestie van gedogen is, vraagt Colenbrander zich af. “De Nederlandse architectuur gedooft de monumentenzorg en andersom. Maar, misschien moeten ze meer naar elkaar toegroeien.”

Tekst Tosca Vissers

SLEUTELN AAN ERFGOED

Interview met Stefan de Bever en Heleen van Heel, De Bever Architecten

De herontwikkeling van steden of wijken en de herbestemming van panden met historische waarde vragen om een ander soort creativiteit. Aldus Stefan de Bever en Heleen van Heel: “Functie en emotie lijken soms met elkaar in gevecht. Een gebouw is immers een functioneel object. Echter, als het er ergens generaties lang staat gaan mensen er zich emotioneel aan hechten. Ingrijpen in die situatie is precair, maar tegelijk ook een enorme uitdaging. Te meer omdat het gebouw zelf ook oplossingen aanreikt.”

ARCHITECTUURWANDELING DE BEVER 111

Op 7 juni organiseerde het Architectuurcentrum Eindhoven samen met het regionaal Historisch Centrum Eindhoven een drukbezochte stadswandeling door de Paradijslaan en enkele aangrenzende straten. Onderdeel van de wandeling was een bezoek aan een vijftal projecten van De Bever Architecten. De aanleiding was de tentoonstelling over gezonde architectuur in het Regionaal Historisch Centrum Eindhoven waarbij dit thema werd geïllustreerd aan de hand van 111 jaar De Bever Architecten.

De Bever Architecten is sinds jaar en dag gevestigd aan de Paradijslaan in een gebouw van Cees de Bever (1897-1965). Onlangs onderging het pand een transformatie door de huidige partners van het bureau: Stefan de Bever en Heleen van Heel. Het interieur is open en licht door enkele opengebroken binnenmuren. Witte wanden en vloeren versterken deze openheid en geven de vertrekken ene serene, bijna museale sfeer. Op tafel de plannen voor de Eindhovense Don Boscokerk, een gemeentelijk monument ook ontworpen door Cees de Bever. “Een van de fraaiste kerkgebouwen uit zijn oeuvre”, aldus zijn kleinzoon.

Het bureau ontwikkelt een herbestemmingsplan voor de kerk. Dit voorziet onder meer in een 13-tal wooneenheden in het achtertransept en een nieuwbouw met parkeerbak eronder in de aangrenzende tuin. “Hier zie je waarom herbestemming een ander soort creativiteit vraagt”, vertelt Van Heel: “het inpassen van wooneenheden in een volume dat daar nooit voor bedoeld is is een enorme puzzel. Tegelijkertijd levert het je ook heel veel op. Door de afwijkende maten ontstaan er bijzondere vertrekken met een specifieke ruimtelijkheid. Een soort kloosterkamertjes die nooit zou hebben kunnen bedenken.” “Daarvoor moeten we wel de gevel voorzien van nieuwe ramen. Maar, ook daar kan een bestaand gebouw je bij helpen”, vervolgt De Bever. “We hebben hier de originele ontwerptekeningen in ons archief en als je die goed bestudeert snap je hoe die kerk in elkaar zit. Mijn opa heeft een aantal details, waaronder de raampartijen, zorgvuldig uitgewerkt en op meerder plekken herhaald. Wij hebben er voor gekozen om in het bestaande kerkgebouw op precies dezelfde manier nieuwe raamopeningen te creëren.”

Over de nieuwbouw, die achter de kerk zal verrijzen, vertelt Van Heel: “we sterven naar een heldere, haast neurale vormtaal, en selecteren met veel aandacht de materialen. We hebben veel respect voor de architectuur van Dominicaner monnik Hans van der Laan (1904-1991) of de Britse architect David Chipperfield. We kiezen weliswaar voor een geraffineerde soberheid, maar zeker niet te streng. Door de toepassing van een neutrale, niet-modieuze nieuwbouw, waarin de verhoudingen, en het ritme van bijvoorbeeld de gevelvlakken en -openingen overeenkomen met het bestaande kerkgebouw, wordt het eigene, het specifieke van de oudbouw gearticuleerd.”

De Bever: “Wat je ook leert van een zorgvuldige analyse, niet alleen van het gebouw, maar vooral ook van de situatie, is dat architectuur vooral gaat om het maken van stedelijke ruimte.

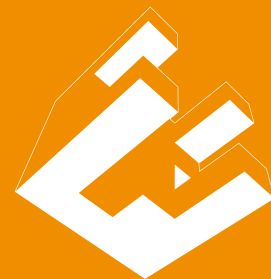
Mijn opa heeft zijn ontwerp niet alleen fraai ingepast in het omringende stedelijk weefsel, maar gaf ook vorm aan de publieke omgeving van de kerk. Ook wij hebben zorgvuldig gekeken hoe onze nieuwbouw het beste kan aansluiten aan de bestaande openbare ruimte. We kiezen ervoor om de ontsluitingen van de nieuwbouw niet direct aan de straatkant te situeren, maar aan een semi-publieke binnenplaats. Zo ontstaat er een zachte overgang van publiek, naar semi-publiek en privé.”

De blik van De Bever en Van Heel op de stedelijke uitstraling van Eindhoven is, naar eigen zeggen, gekleurd door hun jarenlange verblijf in steden als New York en Amsterdam, waar ze in het verleden hebben gewoond en gewerkt: “Het is in Eindhoven een beetje een ratjetoe. Vooral de publieke ruimte is erg armoedig en rommelig. De binnenstad van Amsterdam heeft een duidelijke uitstraling en een regie die dat beeld bewaakt. Eindhoven mist dat.” Van Heel en De Bever zijn wel te spreken over het project Smalle Haven van Jo Coenen en Flightforum van MVRDV: “Hier is er duidelijk gekozen voor een heldere architectonische beeldtaal.”

“Wat mij ook opvalt”, voegt Van Heel daar aan toe, “is dat de creatieve energie, die hier door de TU/e, de Design Academy en heel veel jonge creatieven volop aanwezig is, nauwelijks zichtbaar is in de stad zelf. Dat is gek. Te meer als je beseft dat er veel binnenstedelijke gebieden weer woonfuncties krijgen en er dus een publiek is dat daar behoefte aan heeft. Waar zijn die creatieve winkels en galeries met design en mode, waar zijn die creatieve eettentjes of cafés in de stad?”

Op de vraag of Eindhoven bij de profilering als Brainport behoefte heeft aan een heldere architectonische beeldtaal reageert De Bever nuchter: “Ik vind het prachtig om te zie hoe deze regio bruist van de energie, zowel op het gebied van techniek, creativiteit als ondernemerschap. Dat vereist ruimte. Ruimte voor ontwikkeling en creatie. Een heldere architectonische profilering van Brainport zou wellicht kunnen bijdragen aan de marketing van het concept. Tegelijkertijd kun je je afvragen of Brainport niet meer gebaat is bij vrijheid voor ondernemen en creëren. Ik weet het niet. Misschien ligt daar en taak voor het Architectuurcentrum Eindhoven om deze discussie eens aanzwengelen.”

Tekst René Erven Foto De Bever Architecten

ARCHITECTUURCENTRUM EINDHOVEN WORDT GESTEUND DOOR

gemeente Eindhoven | Stimuleringsfonds voor Architectuur | BNA Zuidoost Brabant | vele vrienden en de volgende sponsors:

ARCHISIGN, Helmond | Architecten EN-EN, Eindhoven | AM wonen bv, Eindhoven | Amvest, Amsterdam | awg architecten, Antwerpen | BAM Utiliteitsbouw bv, regio Eindhoven | Bo.2 architectuur en stedenbouw bv, Tilburg | Bouwbedrijf A.G.van Rooy & Zonen, Eindhoven | Desque Interieurconcepten, Eindhoven | Domein, Eindhoven | COB-WEB advies, Eindhoven | CRA Ontwikkeling b.v., Eindhoven | De Bever Architecten, Eindhoven | diederendirrix, Eindhoven | Goedhart repro, Helmond | Goevaers & Zn bv, Best | Grontmij, Eindhoven | Heijmans IBC Vastgoed, Eindhoven | Holland Van Gijzen Advocaten en Notarissen, Eindhoven | Huis-o-theek, Eindhoven | Hurks vastgoedontwikkeling, Eindhoven | Inbo bv, Eindhoven | Kalliste Woningbouwontwikkeling bv, Eindhoven | KdV architectuur, Eindhoven | Kennismakelaardij, Eindhoven | Kovos architecten, Eindhoven | Linssen en van Asseldonk, Eindhoven | Marx & Steketeer architecten bv, Eindhoven | Maxit Benelux, Eindhoven | Raab Karcher Archihome, Breda | Rooymans Van Bortel Bouwmanagement bv, Eindhoven | SAB Eindhoven bv, Eindhoven | Spierings en Swart architectuur, Eindhoven | SDK Vastgoed, Eindhoven | Strukton Bouw en Onderhoud Zuid bv, Eindhoven | Studio M10, Eindhoven | Trudo, Eindhoven | UArchitects, Eindhoven | Van Aken Architecten, Eindhoven | Van Helmond, Zuidam Architecten, Eindhoven | Van den Heuvel, BNA bv, Best | Van den Pauwert Architecten B.V. BNA, Eindhoven | Van Stekelenburg – Rooijackers, Eindhoven | Van Straten Bouw en Vastgoed bv, Eindhoven | VAN WYLUCK ARCHITECTEN, Eindhoven | Vesteda Groep bv, Eindhoven | Weebers vastgoed advocaten, Eindhoven | Woonbedrijf, Eindhoven | Wooninc., Eindhoven

COLOFON

Uitgave Stichting Architectuurcentrum Regio Eindhoven 2009, Klokgebouw 210, 5617 AC Eindhoven | **Website** www.architectuurcentrumeindhoven.nl | **Vormgeving** Oranje Vormgevers, Eindhoven | **Foto cover** Norbert van Onna | **Druk** Lecturis, Eindhoven | **Bestuur** Bert Dirrix (voorzitter), Kim Egger (penningmeester), Gerrit Jan Koning en Wim Vringer.

gemeente Eindhoven

